

Лав Мечников, философ и научник*: – Прошло, двадесето столеће може се окарактерисати као бурно, а збило се мноштво догађаја који су, рекло би се, сустижали једни друге таквом брзином да није било времена да се многи од њих макар приближно оцене на одговарајући начин, што је донекле и разумљиво, с обзиром на неопходност тзв. историјске дистанце да би се то ваљано учинило. Протекли век је био изразито обележен доминацијом идеологија, и то понајвише оних тоталитарних, које су пренебрегавале бројне појаве које се нису уклапале у прагматичке планове, које се нису могле "употребити" у суровим борбама. А ако су поједине појаве биле и "против струје" у одређеним периодима, онда су, без обзира на њихов значај, предаване потпуно забораву. Такав удес имали су и многи философи и научници, које сада треба истрзати из заборавља, нарочито у оним случајевима када је њихов опус у одређеној мери актуелан и данас.

Један од таквих философа и научника, пре свега географа, без сумње је и Лав Иљич Мечников. Емигрирао је из Русије и живео на Западу, где је и дао значајне доприносе у различитим дисциплинама, а познат је и као револуционар-анархист *sui generis*. Његово главно дело *Цивилизација и велике историјске реке – Географска теорија прогреса и социјалног развоја*, које је објављено у Паризу 1889, изазвало је пажњу и у Европи и у Русији. Предговор за књигу написао је Елизе Рекли (Elisee Reclus 1830–1905), ондашњи истакнути научник, географ, а о његовим схватањима изложеним у тој књизи писали су многи философи и научници. У Русији, његовој домовини, то дело је објављено 1898, што је било непотпуно издање, док је потпуно издање изашло 1924, али је у ондашњој идеолошкој клими оно пренебрегавано, и то све негде до 1995, када је поново штампано, заједно са неким његовим философским радовима.¹

Тада се видело како је у ствари неопходно да се изнова и темељитије разматрају бројни проблеми настајања цивилизација, *чинилаца њиховог развоја*, социологије и геополитике. Млађи брат Лава Мечникова Иља Иљич Мечников, добитник Нобелове награде, имао је знатно друкчију судбину – такође је живео и стварао изван своје земље, у Паризу, и тамо дао значајне резултате, познате широм света; он се бавио биологијом, антропологијом, посебно се интересовао за могућности продужења живота људи, и за поједине философске проблеме. И његов живот је био на одређени начин драматичан; после покушаја самоубиства дошло је до великог преображаја, па је написао и једно дело под насловом *Студије о оптимизму*, у којем је разматрао могућности и вредност људског живота уопште. Књига је објављена и код нас имала изванредан утицај.² Ову напомену сам изрекао и због тога што се у нашој средини у неким случајевима резултати рада Лава Мечникова приписују Иљи Мечникову, управо услед недовољног познавања историје философске и научне мисли.³

Живот Лава Мечникова био је заиста необичан, испуњен разноврсним делатностима. Родио се 18. по новом календару 30. маја 1838. године у Санкт Петербургу, у имућној породици. Као изданку породице у којој је било истакнутих делатника руске империје, очекивало се да ће бити школован у одговарајућим, привилегованим школама, али га је његова немирна и разноврсно обдарена природа водила другим путевима. Рано је испољио завидне способности, нарочито за учење језика. У раним годинама је имао живахну природу, као дечак је био одушевљен сусретом са императором Николајем I, који је посетио његову школу и запазио његове таленте.

Већ у том раном узрасту долази до нагле промене – код њега лекари констатују појаву туберкулозе, затим обољење ноге, која је постала краћа услед атрофије. Родитељи га премештају из Санкт Петербурга на имање у Харковску губернију ради опоравка. Тамо се његово здравље поправља, креће се уз помоћ једне штаке. Иако је брзо схватао, одбио је да учи и приватно и у гимназији. Слично Алексеју Хомјакову, бежи из куће ради учешћа у рату у Молдавији, где је руска војска ратовала, али га сустижу и враћају кући.

* Предавање у Руском културном центру (Руском дому) у Београду 25. 02. 2011.

¹ В. И. Левдокимов, предговор књизи Л. И. Мечников, *Цивилизација и велике историјске реке* (са прилозима из области философије), "Пангеја", Москва, 1995. Књига је издата поводом 150. годишњице Руског географског друштва.

² Ово дело и данас има одређени значај, посебно ако се имају на уму статистички подаци који су саопштани у научним истраживањима током последњих деценија. – И. И. Мечников, *Студије оптимизма*, превела с руског Зорка М. Велимировићева, библиотека "Културни проблеми", бр. 9, "Напредак", Земун–Београд–Панчево, 1914.

³ Андрији Стојковићу, најпознатијем истраживачу философског наслеђа Србије, по свему судећи, личност, списи и активности на друштвеној сцени Европе и Јапана Лава Мечникова нису били познати. – Др Андрија Стојковић, *Развитак философије у Срба од 1804. до 1944.* Слово љубве, Београд, 1972. У овој својој књизи, која има 630 страница, у одељку о Јовану Цвијићу и географском детерминизму Стојковић међу другим заступницима те концепције помиње и Мечникова, стр. 265, али је у именском регистру, на стр. 606, наведено име Иље Иљича Мечникова (1845–1916), док о Лаву Мечникову нема помена.

Романтична природа се и даље испољавала. Заљубљује се у лепу кћер професора харковске гимназије, због ње иде на двобој, у којем је био лакше рањен. Школске власти траже од родитеља да га преместе, али је за ступање на универзитет било још рано, јер у Русији у то доба нису примали на универзитет пре навршене шеснаесте године. Кад је навршио шеснаест година, Мечников се уписао на медицински факултет Харковског универзитета, међутим, тамо је остао само један семестар.

Предосећајући могуће опасности због везе сина с неким тајним републиканским кружком, родитељи га 1856. пресељавају у Санкт Петербург. Тамо се, после дужих колебања, Мечников уписује на факултет, на одељење за изучавање арапског, персијског, турског и татарског језика (оријенталистику). Истовремено је похађао предавања на академији уметности, а првенствено се интересовао за сликарство. Пошто је студирао о свом трошку, зависио је од помоћи оца, али овај није пристајао да се син преда изучавању језика и сликарства, надајући се да ће се он посветити каријери у Министарству морнарице.

На универзитету је Мечников остао три семестра, након чега је – захваљујући везама стрица Јевгенија Ковалевског, познатог путописца, директора Азијског департмана Министарства иностраних послова, али и рођака Петра Ковалевског, угледног песника – постао преводилац у дипломатској мисији генерала Мансурова, која се преко Блиског истока упутила према обалама Средоземног мора и даље на Атос, а затим у Јерусалим, наводно ради формирања подворја руских богомољаца у Светој земљи, док је прави циљ те мисије, која је деловала под покровитељством царског брата, великог кнеза Константина, био куповина земље у близини храма где се по предању налази Христов гроб.

Но, немирна природа Мечникова и овде је дошла до изражаја – удаљен је из мисије, јер је цртао карикатуре свих учесника, па и самог генерала Мансурова, и због двобоја са сапутником који је те карикатуре предао генералу. По повратку у Русију, по жељи родитеља, завршио је физичко-математички факултет у Санкт Петербургу и стекао право да припрема дисертацију из те области.⁴ Међутим, те припреме напушта и опет креће на далека путовања бродовима који тргују робом из разних крајева. На тим путовањима је много тога видео у разним крајевима; иако су му биле 22 године, дошло је до замора и досаде, запао је и у апатију, чак је пробао и опијум, свестан да није постигао оне резултате које су остварили многи његови вршњаци редовно идући по лествицама службе.

Код њега убрзо долази до промене, јер је већ поседовао обимна знања из различитих области природних и друштвених наука, а што је још важније, имао је необичну тежњу да упозна цео свет, који му се чинио као препун занимљивости. Научио је четрнаест страних језика, од којих четири језика источних народа. Окренуо се систематским истраживањима, иако се пре тога упутио у Италију само с циљем да изучи тамошње сликарство. У Италији су се тада одигравала значајна збивања, покрети Мацинија и Гарибалдија тежили су уједињавању покрајина у јединствену државу Италију. Мечников се заинтересовао за та збивања и определио за републиканце Ђузепеа Гарибалдија. Био је члан Сијенског комитета, чији је циљ био уједињење италијанских покрајина.

Као и Херцен, Бакуњин и многи други руски емигранти на западу, Лав Мечников је био противник сваког национализма, па и руског. Стремιο је остварењу идеала слободе, солидарности, братства свих људи на свету, мада их је схватао на свој специфични начин, о чему ће овде бити посебно речи. Своју приврженост тим идеалима показао је и личним учешћем у окупљању добровољаца у словенски легион, учествовао је у покушају напада на Рим, као поручник, а у доцнијим окршајима био је и рањен у ногу и бок, али ране нису биле опасне.

О свему томе он је приповедао и Александру Дими, који је у то доба био уредник листа *Independence (Независност)*, а писао је мање текстове и за неке ондашње новине у Русији. Краће време је и сâм издавао новине *Flagello (Бич)* – већ сâм назив тога гласила сведочио је о борбеним ставовима човека који се бавио филозофијом и науком, али је истовремено био заинтересован и за јавну сцену, на којој би се испитале могућности остварења идеала који су га надахњивали. Касније је о својим активностима Мечников детаљније писао у књизи *Записи Гарибалдијца*. У Италији, која је била стетиште бројних руских и других емиграната, он склапа брак са Олгом Скарјатином, па се могло веровати да ће започети миран живот.

Али, у круговима у којима се креће воде се бесконачне расправе, спори се о даљим путевима ослобађања људи; напоредо са великим револуционарима, ту се срећу и разноврсни авантуристи, изузетно способни провокатори руске тајне полиције, али и други смутљивци. У тражењу нових путева револуције, покрећу се дубока

⁴ Према једном другом извору Мечников није до краја завршио студије ни на једном факултету, јер је прогањан због својих схватања – *Руска философија, енциклопедија*, ред. М. Маслин, "Алгоритам", Москва, 2007 (чланак о Мечникову написао је главни уредн. Маслин); овај приручник је преведен и код нас: *Енциклопедија руске философије*, у редакцији М. А. Маслина, Београд, 2009, стр. 474–475. Али, касније је предавао на Нејшателском универзитету у Швајцарској и на Токијском универзитету у Јапану.

питања избора средстава допуштених у политичким борбама, што је и касније била константа у свим социјалним покретима, све до нашег времена. У вези с тим занимљиви су редови из једног писма Херцена Огарјову, у којем овај луцидни посматрач, поред осталог, пише: "Код њих [револуционара-емиграната из Русије – Р. Ђ.] нема ни веза, одговарајућих контаката, ни талента, ни образовања, једино Мечников уме да пише, они хоће да играју улогу и да нас употребе као неку одскочну даску, пиједестал." Између осталог, тада су се водили спорови ко ће и како користити новчане фондове завештане за потребе револуционарног покрета: неким од тих фондова управљао је Херцен, а многи су хтели да их преузму.

Мечников је, и поред свега, маштао да се врати у Русију, а био је спреман да издржи и одређену казну због пређашње забрањене активности, па је у том погледу преузимао поједине кораке ни не сањајући да је то било апсолутно неизводиво. Није му било познато да је, када је на молбу једног лица из Русије које је боравило на Западу он писао текстове и преводио, то лице, како се касније установило, било један од бројних специјалних агената руске тајне полиције, који су били изузетно упућени у стање у емиграцији, а овај је имао и задатак да намами Сергеја Њечајева, најопаснијег непријатеља режима, у Русију.

Таква коб је, иначе, пратила све струје социјалистичког и комунистичког покрета у Русији и широм света. Рачковски, Дегајев, Азеф и Малиновски су само неки од тих непревазиђених "мајстора-конфидената", чији ће живот тек привлачити пажњу уметника. Тај контекст околности треба имати у виду кад настојимо да схватимо појаве оног времена, па и Лава Мечникова.

У Европи је Мечников успоставио разноврсне везе са револуционарима-емигрантима, понајвише се приближио Михаилу Бакуњину и Петру Кропоткину, који се такође бавио и географијом, али је усвајао само поједине њихове идеје, идући својим путем као оригиналан стваралац. Суделовао је у Првој интернационали, потом у Париској комуни 1871. године, а тамо се зближио са Елизеом Реклијем, који је такође учествовао у Комуни. Са Реклијем је успоставио сарадњу у области истраживања у географији. Ангажовао се у волуминозној едицији коју је издавао Рекли "Нова светска географија" ("Nouvelle géographie universelle"), где су сарађивали многи ондашњи истакнути географи. На предлог Реклија је изабран и за секретара те едиције.

Осим географије, нарочито се интересовао и за етнографију – прикупљао је материјал са својих путовања готово по свим земљама Европе, Азије и Африке. Боравео је у Јапану, где је и предавао на универзитету у Токију, сабрао је значајне информације и написао обимно дело о Јапану *Јапанска империја*, које је објављено у Женеви, на француском језику, с многим подацима и прилозима о тој земљи, о којој се у оно време у Европи није довољно знало, а чију је велику будућност Мечников предвиђао.

За своја истраживања у области географије и етнологије Мечников добија разна признања, бива биран у стручна удружења у Швајцарској и Француској, његови резултати се признају и у његовој домовини, иако је био политички емигрант. На позив Савета Нејшателског универзитета у Швајцарској, предавао је упоредну географију и статистику. Буран живот и интензивна разноврсна научна делатност подрили су здравље овог неуморног трагаоца. Умире је 30. маја (по новом календару 12. јуна) 1888. године, не дочекавши издање свог главног дела *Цивилизација и велике историјске реке*, које ће се појавити годину дана после његове смрти.

Својом снажном теоријском мишљу Лав Мечников је достигао генералне синтезе о свету као целини и своје идеје је настојао да изрази систематски. То је одлика оних умова који су једновремено и философи и научници. Као научник који се бавио проблемима историје, географије, етнологије, лингвистике итд, он је вршио анализе феномена из тих области, али се никада није ограничавао само на те дисциплине; из резултата истраживања у наведеним и другим дисциплинама настојао је да изведе општу слику о човеку и свету. Из прегледа његових философских и научних радова овде ћемо у облику једне скице изложити његове главне погледе.

Две студије Мечникова, може се рећи, представљају основне опште философске ставове овог, без сумње оригиналног трагаоца – прва под насловом "Душевна хигијена", а друга је "Школа борбе у социологији".⁶ Писане у време великих достигнућа у природним и друштвеним наукама, када су се та достигнућа веома разнолико интерпретирала, ове студије откривају Мечникова као мислиоца са великим смислом за синтезу. Главни проблем у тим студијама чине питање природе човека као бића, као и одређујући чиниоци тог бића.

Претресајући различита ондашња гледишта, Мечников из перспективе психологије, психијатрије, медицине, етике, социологије, статистике и сличних дисциплина настоји да издвоји кључне детерминанте људског бића, посматра их у разноврсним везама, доводећи их у везу са природном средином, географским факторима, али избегавајући редукционизам, карактеристичан у тадашњим расправама. Човек је и природно и друштвено биће, па се не може потпуније схватити ако засебно издвајамо неке од чинилаца који би увек били доминантни. Ако те чиниоце посматрамо у међусобним везама, тада је констелација тих, иначе динамичних чинилаца увек у понече-

⁶ Ове две обимније студије с правом су објављене као нека врста увода у Мечниковљеве философско-научне погледе, у наведеној књизи *Цивилизација и велике историјске реке*. Географска теорија прогреса и социјалног развоја, наведено издање из 1995, стр. 31–152.

му различита и отуда се не може говорити о некој "формули" за разумевање која би била применљива увек и свуда на исти начин – неопходна су перманентна трагања у којима можемо да бар донекле откривамо најчешће констелације тих чинилаца. Управо то се и чини у бројним посебним научним дисциплинама.

Овакав приступ, који данас називамо интердисциплинарним, неговали су готово сви истакнути мислиоци прошлости који су и достигли важне резултате управо због тога што су разматрали појаве са најразличитијих страна. Бавећи се проблемом природе човека, Мечников је оспоравао извесне расистичке теорије, вулгарне интерпретације начелâ Дарвинове концепције о борби за опстанак, тј. схватања социјалних дарвиниста. Те интерпретације су касније, у 20. веку, биле, као што је познато, основе политичког програма за најагресивније социјалне покрете које су водиле у светске ратове, отимање туђих територија и масовно уништавање људи. Мечников је развој друштва посматрао као напредовање у којем кооперација и солидарност играју значајну улогу.

Једно од веома важних обележја Мечниковљевих гледишта било је енергично супротстављање евроцентристичким концепцијама. Ако имамо у виду да је он био противник тих схватања у време док је колонијализам у Европи, Азији, Африци и широм света још био неуздран, када се сматрало да европски народи имају право, штавише и мисију да цивилизују заостале народе других континената, онда ће бити јасно колико је он био мислилац *против струје* свог времена. Један од главних разлога за то његово становиште лежао је у томе што се он бавио упоредним истраживањима, и то не само у области географије и историје, него је имао и непосредан увид у тековине разних народа – бораваћи у разним деловима света, на основу поменутог познавања четрнаест језика, изворно се обавештавао о природи и разним народима света.

Управо због таквог познавања светског мозаика друштвених односа, он се противио и подели света на "варварски Исток" и "цивилизован Запад". Ставови из наведених философских расправа Мечникова добили су још шира образлагања или поткрепљења у његовом делу које се с правом сматра његовим главним, иако незавршеним делом *Цивилизација и велике историјске реке*. Географска теорија прогреса и социјалног развоја. Имајући у виду погледе Мечникова у целини, изгледа да је поднаслов његовог дела пружио повода да се овај мислилац узима као заступник школе географског материјализма готово без остатка, а у неким површним освртима и као представник школе географског детерминизма.

У својој великој синтетичкој слици следа цивилизација Мечников се најпре бави питањем прогреса уопште, а потом и проблемом прогреса у историји. Даље, приказује историјски процес с гледишта географских чинилаца, затим људске расе и средине, периоде великих успона у развоју. У шест последњих поглавља усмерава се на такозване речне цивилизације, или цивилизације настале у сливовима великих река Нила, Тигра и Еуфрата, Инда и Ганга, Хоангхоа и Јангцекјанга. Развитак друштва Мечников тумачи као узлазну линију која означава прогрес, а историју човечанства дели на три етапе: речну, морску и океанску; развој друштвених односа људи дели на насилни, полунасилни и добровољни. Цивилизације настале у сливовима великих река сматра релативно независнима или "затворенима", што је опет условљено географским чиниоцима, али, када је реч о старим цивилизацијама, умногоме и средствима комуникације.

Даљим развојем настајале су средоземне и океанске цивилизације. Мечников је предвиђао да ће главни чинилац океанске цивилизације у будућности представљати Јапан, у том смислу је изналазио извесне аналогije са Енглеском у односу на европски континент. Јапанској цивилизацији је предвиђао велику будућност, због тога што је сматрао да ова земља комбинује своје тековине са савременим технолошким и другим достигнућима Европе.

Према Мечникову, Русија представља засебну целину, особен тип, условљен управо њеним огромним простором – она није ни Запад ни Исток, она је континентална неокеанска цивилизација, за чију ће будућност бити изразито важан индустријски развој. Што се тиче даљег друштвеног развоја Русије, Мечников је веровао да је капитализам неизбежна фаза развоја те земље, на супрот многим ондашњим руским теоретичарима, у првом реду народњацима, којима је он иначе био близак, а који су мислили да ће руска *општина* бити основа даљег развоја, јер је она специфичност те велике земље. Извесне специфичности и значај тог облика друштва у Русији Мечников, иначе, није одрицао у потпуности.

Особеност приступа проблемима, ширина његових разматрања, синтетички карактер и оригиналност исказивали су се и у његовом изразу, терминологији, социјалним и политичким погледима. Он је, у тежњи да испита хоризонте људске слободе, без ограничења од стране државе итд, доспео до једног аутентичног облика анархизма, који се разликовао и од Бакуњиновог и од Кропоткиновог становишта, иако су му неке од идеја овог првог биле блиске, као и неки ставови овог другог, Кропоткина, који је, иначе, и сам био веома истакнут географ, као и Мечников. Замишљајући будуће друштво као уједињавање друштвених асоцијација, он је био и једна врста утопијског трагаоца.

Погледи Мечникова су изазивали различита реаговања водећих мислилаца. О њему је, између осталих, писао највећи ондашњи руски религијски философ Владимир Соловјов,⁷ који је изрекао веома високу оцену Мечниковљевог главног дела, *Цивилизација и велике историјске реке*, карактеришући је као "изузетну књигу". Основна замерка коју је Соловјов упутио Мечникову била је запостављање утицаја хришћанства у развоју историје човечанства. Ова примедба Соловјова донекле има оправдања, а иначе је важно нагласити да у разматрању развоја цивилизација Мечников није узимао у обзир провиденцијалне чиниоце.

Мислилац сасвим друкчије оријентације, најобразованији философ, теоретичар Друге интернационале Георги Плеханов такође је похвално оценио Мечниковљево главно дело и друге радове;⁸ о Мечникову је писао у више наврата, а као посебан израз уважавања саставио је и некролог овом мислиоцу. Мечниковљеве погледе Плеханов је оквалификовао као облик географског материјализма, без обзира на поједине идеје које се нису у свему уклапале у оквир те оријентације, а друштвено-политичке погледе овог мислиоца просудио је као погледе који су ближи историјском материјализму него анархизму. Али, већ од почетка 1920-их година, после бољшевичког преврата, Мечников је из идеолошких разлога, као што је већ наведено на почетку овог излагања, готово у потпуности занемарен, премда је остварио одређени утицај, поготово у круговима руске емиграције, нарочито међу евроазијцима.

Ако се има на уму знатно повећано интересовање за геополитичке проблеме и улогу географских чинилаца у савременим збивањима, може се с много разлога констатовати да би поновно систематско разматрање Мечниковљевих списа довело до промене оцена о значају овог мислиоца и показало његову извесну актуелност у данашње време.

Проф. др Радомир Борђевић

---

⁷ В. С. Соловьев, *Сочинения* в двух томах, Москва, 1989, том 2: *Из философии истории*.

⁸ Г. В. Плеханов, *Сочинения*, том 7, Москва–Ленинград, 1925.